

SÖZLÜ TARİH ATÖLYESİ VI

Konumuz sözlü tarihin mutfağı. Bu işi nasıl tasarlayacağız, nasıl düşüneceğiz, görüşme yapmadan önce nasıl bir hazırlık yapmamız gerekiyor? Bu konular gerçekten çok önemli, çünkü sözlü tarihi diğer görüşme biçimlerinden ayıran en önemli özelliklerden biri, bir çeşit tarih olmasıdır. Bu da tarihe geçmesi anlamına geliyor. Örneğin biraz önce aranızdan bir katılımcı burada yaşananların sözlü tarihe katkısının ne olacağını sordu. Belki siz fark etmiyorsunuz, ama sözlü tarihçi yirmi dört saat sözlü tarihçidir. Biz iki gündür burada olanları izlemeye, kaydetmeye, sizlerden geri bildirim almaya, sizlerle konuşmaya çalışıyoruz. Bu iş bittikten sonra raporumuzu yazacağız. Hayatı da böyle yaşıyoruz, işimizi de. Bu iş bir virüs gibi; bir kere kaptıktan sonra hep böyle yaşıyorsunuz. Sürekli bir gözlemlene, kaydetme ve anlamlandırma çabası içindedir. Sürekli hayatı anlamlandırma çabası içinde olduğumuz için birlikte çalıştığımız, yani anlatılarını dinlediğimiz insanların da böyle olduğunu düşünüyor, onlara saygıyla yaklaşıyoruz; onların düşündüklerini, yaşadıklarını ve bunların anlamlarını tartışmayı önemsiyoruz.

Bugün yöntem üzerine çalışacağımız için tartışma grupları farklı olacak. Herhangi bir gruplamaya gitmek yerine, hayal ettiğiniz veya şu anda yapmakta olduğunuz, tasarladığınız projelere göre tematik gruplara ayırdık sizi; ama bunlar bağlayıcı değil tabii, farklı gruplara katılabilirsiniz. Dün yöntemle ilgili sorular hakkında biraz konuştuk, bugün bunlara biraz daha fazla değineceğiz. Özellikle tematik tartışma gruplarında artık daha detaylı, kendi projenize göre spesifik sorular gündeme getirebilirsiniz. Yöntem konuşacağız, ama bir noktaya kadar genelleme yapabiliyoruz, bir noktadan sonra ise her proje kendi yöntemini gerektirdiği için iş bir ayrıntıya dönüşüyor. Soru sormaktan hiç çekinmeyin, çünkü kendi projenizle ilgili soracağımız ayrıntılı bir soru, büyük bir ihtimalle başka birinin projesine de yarayacaktır. Diyelim ki aile tarihi üzerine çalışıyorsanız bu konuya eğilen bir diğer katılımcı sizin sorunuza vereceğimiz cevaplardan faydalanacaktır.

BİR SÖZLÜ TARİH PROJESİ NASIL TASARLANIR?

Görüşme yapılmadan evvel yapılacak ön çalışmanın altını çizmek gerekir; bu, göz ardı edilen bir konudur. Birisiyle görüşme yapmak çok sonraki aşama. İlk önce “Ben neyi merak ediyorum, benim derdim nedir?” diye düşünmek gerek. Sosyal bilimcilerin kariyerlerinde hayat boyu yaptığı çalışmalara baktığımız vakit, her insanın aslında birkaç tane çok büyük

sorusu olduğunu ve onunla uğraştığını gözlemleriz. Bu aslında sizin kimliğinizle, kim olduğunuzla çok ilişkilidir.

Bir projeye mutlaka şu sorulardan başlamanız gerekiyor: “Ben kimim? Hangi konuya merak duyuyorum? Dertlerim neler?” Daha sonra belki daha soyut, daha akademik bir dile dönüşebilir bu; ama kökeni hep sizin içinizde ve sizin dertlerinizle ilgili değilse yüzeysel kalmaya mahkûm olabilir. Bu yüzden, kendinize çok iyi sormanız gereken sorular bunlar. Ardından gelen bir başka soru da şu: “Sözlü tarih benim meraklarıma ve dertlerime uygun bir metodoloji mi?” Tabii ki sözlü tarih hiçbir zaman tek yöntem olmamalı ve olamaz da. Birçok başka yöntem veya kaynak, sözlü tarihten önce gelir. Siz merak ettiğiniz konuyla ilgili ilk önce başkalarının ne yaptığını, bu konunun çalışmaya değer olup olmadığını düşünerek bir literatür taraması yapıp ikinci kaynaklara (Eğer tarihçi değilseniz arşivlere girmeniz gerekmiyor; belki arşivde çalışmayı bilmiyorsanız), yani tarihçilerin çalışmalarına veya güncel yazılı kaynaklara gidip o konuyla ilgili bütün dünyayı hissetmeniz gerekir.

Örneğin ben Sabetaycı ya da Selanikli dediğimiz kimlikle ilgili bir çalışma yapmıştım. Farklı kimliklere çok meraklıyım. Her fırsatta, her yerde, herkesle muhabbet ederim. Sosyal bir ortamda bir hanımla tanıştım, konuştuk. Bu hanım bana birdenbire kendi ailesinden, kendi kimliğinin ailesinde gizlendiğinden, içindeki öfkeden ve kimliğinden bahsetmeye başladı. Çok şaşırdım, çünkü bahsettiği, kamusal alanda konuşulmayan, aile içinde gizlenen sorunlu bir kimlikti. Aniden karşıma böyle bir insan çıkınca ilk önce şunu sordum: Neden bu kişi bu konu hakkında konuşuyor? Sonra burada önemli bir konu olduğunu ve benim bir şey yapmam gerektiğini düşündüm. Bunun üzerine, çok iyi bilmediğim bir kimlik ve benim için yeni bir alan olduğu için, tarihçilerin bu konuda yazdıklarını okudum. Osmanlı tarihinde ve daha yakın tarihimizde Sabetay Sevi adında bir din adamının ortaya çıkışından başlayarak uzun bir tarihi olan bir hareketin, bir cemaatin tarihiydi karşımdaki. Okumamam mümkün değildi. Ben eğer çok önemli bir tanık olacağını düşündüğüm bir kişiyle konuşacaksam mutlaka bilgi sahibi olmalıyım. Bütün bu çalışmaları yaptıktan sonra, bu kimlik hakkında Osmanlı’da epeyce bilgi olduğunu gördüm, fakat Cumhuriyet Türkiye’sine geldiğimizde büyük bir sessizlik başlıyor. Cumhuriyet Türkiye’sinde Sabetaycılık, Selaniklilik veya “dönme”lik dediğimiz olayın bir iki kere kamusal alanda ortaya çıktığını gözlemliyoruz. Bunlar haber, yani olay düzeyinde gelmiş gündeme, fakat başka bir şey yok. Tanıklık hiç yok ve insanlar bu konuda konuşmuyor.

Bu örneğe tekrar geri döneceğim, ama sadece şunu söylemek istiyorum: Bu kişiyle görüşme yapmak için gittiğim vakit artık literatürü okumuştum, biliyordum ve onun anlattıklarını daha büyük bir çerçeve içinde değerlendirip kendi sorularımın cevaplarını vermeye hazırdım.

Medyada “sözlü tarih” deyiminin kullanılış biçiminden dolayı kolay bir iş olduğu yanlışsamı var; bu çalışmanın bir teyp alıp gidip biriyle konuşmaktan ibaret olduğu düşünülüyor. Bunun çok daha uzun soluklu bir çalışma olduğunun altını çizmemiz gerekli. Biz bir sözlü tarih görüşmesini sadece yapılan konuşma üzerinden bir yazı yazmak için yapmıyoruz; aynı zamanda bir arşiv hazırlamak istiyoruz. Ben konuştuğum kişinin anlatısının bir arşive girip başka araştırmacılara da açılmasını isterim; sadece kendi evimde, kendi kütüphanemde kalmamalı.

Sözlü tarihte problemlerden biri de birçok projenin gün ışığına çıkmaması. Birçok insan kişisel çabalarla bazı çalışmalar yapıyor; fakat bunlar kendi kütüphanelerinde kalıyor. Sözlü tarihin kurumsallaşmasının faydalarından biri de ses-görüntü kayıtları ve bunlardan çıkan metinlerin daha geniş bir kitleye ulaşabilmesi, daha sonra kullanılabilmesidir. Bu açıdan arşiv çok önemli bir mesele. Ses kaydını hem kalite, hem ön hazırlık cephesinden öyle tasarlamalıyız ki, daha sonraki kuşaklara aktarılabilecek değerde bir arşiv malzemesi olsun.

Bir sözlü tarih projesine hazırlanırken diyelim bir konuya merak sardınız, o konuyla ilgili okudunuz. Ardından konuyla ilgili bir hipotez veya bir argüman geliştirip ona göre mi davranmalısınız, yoksa bir şekilde kendinizi karşılaştıklarınıza açık mı bırakmalısınız? Birincisi, her zaman için kendi görüşleriniz var; ikincisi, okuduklarınıza belli bir reaksiyon geliştiriyor, onları kendi süzgecinizden geçiriyor ve büyük ihtimalle okuduklarınızda o konuyla ilgili boşlukları saptıyorsunuz. Bunun ötesinde de, o konuda kimlerin hangi görüşleri savunduğunu öğreniyorsunuz. Biriyle görüşmeden önce, okumanızı yaparken ister istemez yavaş yavaş kendi görüşünüzü ortaya çıkarıyorsunuz. Bütün bunları okurken, birbiriyle karşılaştırırken, daha çalışmaya başlamadan kendinize birtakım argümanlar ve hipotezler oluşturmaya başlayabilirsiniz. Diyelim Sabetaycılık okudum ve düşünüyorum: Bu konu Türkiye Cumhuriyetinde neden sessizleştirilmiş? Okuduklarım bu konuda bir hipotez yaratmamı sağlayabilir. Bence olay “şöyle”, ama hakikaten öyle mi? Bu şekilde kendinize birtakım potansiyel argümanlar, potansiyel hipotezler hazırlıyorsunuz. Bu, yapmanız gereken ev ödevi. Yapmamanız gereken, görüşme yaptığınız kişilere bu hipotezleri direkt olarak yansıtmanız. Görüştüğünüz kişilerin benzer ya da farklı argüman ve hipotezlerine açık olmak

istediğiniz için, bunların sizin potansiyel hipotezleriniz olduğunu özellikle en başta hiçbir şekilde yansıtmamalısınız. Kısaca, minimal bir şekilde konuyla ilgili olduğunuzu söylemek yeterlidir, çünkü bu, onlardan öğrenmenizi sağlayacaktır. Siz bilgiyi onlardan almak isteyecek ve bazı açılardan kendinizi “daha az bilen” olarak göreceksiniz.

Evet, ikincil kaynakları okudunuz, ama belki duyacaklarınız kurmuş olduğunuz yapıyı alt üst edebilir; etmeyebilir de elbette. Yazılı kaynaklarla sizin alacağınız bilgi bir şekilde iletişime girecektir. Bu nedenle, sözlü tarih yaparken kendinizi açık bırakmanız, esnek ve şaşırıma hazır olmanız gerçekten çok önemli. Her an sürpriz bir olay çıkabilir. Ben bunu hep düşünüyorum: Saha çalışmasını niye yapıyoruz? Biliyorsak kitap okuyup yazalım; ama işin içinde hakikaten bir merak, yeni bir şey keşfetme isteği varsa o zaman biraz daha şaşırıma, yeni bir şeyleri dinlemeye, öğrenmeye açık olmamız gerekir. Hazırlığımızı yapalım, ama bunu sözlü tarih görüşmesi anına empoze etmeyelim.

GÖRÜŞMECİLER NASIL BELİRLENİR?

Bu çok sorulan, çok spesifik, ne tip bir sözlü tarih araştırması yaptığınıza göre yanıtı çok değişen bir soru. Diyelim tarihsel bir olay üzerine, yani tarihte yazılmamış veya farklı yazılmış bir olay üzerine çalışıyorsanız mümkün olduğu kadar çok tanıkla konuşmanız önemli olabilir; çünkü bir olaya odaklanmışsınızdır. Öznellik üzerine veya çok küçük bir grup, küçük bir kimlik grubu üzerine çalışıyorsanız daha az kişiyle daha derinlemesine çalışmayı tercih edebilirsiniz. Bu tip sorulara genel cevaplar vermek çok zor; bunlar çok daha spesifik sorular.

Çalışacağınız konu ve kaç kişiyle görüşeceğiniz gibi sorularda düşünmeniz gereken şu: “Benim hedef kitlem nedir ve hedef kitleye yönelik ne tip çıktılarım olacak? Şu konuyla ilgileniyorum, ama kitlem akademi mi, toplum geneli mi, görsel bir kitle mi?” Çalışmanızın ulaşmasını istediğiniz kitleye göre birçok şey değişir. Ön hazırlık yaparken yazılı tarihi okuyorsunuz; tarihsel kronolojiyi yıllarıyla ve mümkünse ayrıntılarıyla bilmeniz gerekir. Örneğin seksen yaşında biriyle Türkiye Cumhuriyeti tarihi üzerine konuşuyorsanız, bu seksen senede “resmi tarih”te yazıldığı kadarıyla ülkemizde hangi olaylar olduğunu bilmelisiniz; çünkü yaşlı bir insan aniden size bir olaydan bahsedebilir, bu olaydan haberiniz yoksa kötü durumda kalabilirsiniz.

Buna ek olarak, görüşmeye hazırlanırken mümkünse görüşme yapacağınız kişinin yaşını önceden aşağı yukarı bilip onun yaşamının tarihsel kronolojisiyle ülkenin kronolojisi arasında bağlar kurmak çok iyi bir hazırlıktır. Örneğin Türkiye’de X olayları olurken bu insan kaç yaşındaydı? “Ortaokulda arkadaşlarınızla neler yaptınız?” gibi bir soru sorduğuz vakit, bileceksiniz ki bu adam ortaokuldayken Türkiye 1940’lardaydı. 1940’larda Türkiye’de şu olaylar olmuştu. O anda hazır olmanız gerekiyor. O kişi Türkiye’deki o dönemin gündemine gönderme yapabilir veya bir şekilde o göndermeyi siz de yapabilirsiniz. Bu gerçekten çok önemli, çünkü genel olarak bildiğimiz olayları içerden, insanların kendi bedensel tecrübeleri üzerinden dinleme şansımız doğuyor bu şekilde.

Mesela Mengü Ertel’le bir görüşme yapmıştım. “Vatandaş Türkçe Konuş” döneminde ilkokulda ya da ortaokuldaymış. Ben ona “Vatandaş Türkçe Konuş” kampanyasını değil, sadece ortaokul döneminde arkadaşlarıyla neler yaptığını sormuştum. “Bizim çocuklar toplanır havrayı taşlardı; “Gidip Yahudileri taşıyalım” derlerdi” dediği anda bağlantıyı kurdum, çünkü o dönemde öğrencilere aşırı milliyetçilik pompalayan bir eğitim sisteminden geçmiştik. O adam o yaşta bunu yaşamış.

Burada, yönlendirmemeye de dikkat etmeniz gerek. Öğrencilerimle bunu çok yaşıyorum; bazen komik durumlara neden oluyor. Öğrenciler örneğin 6-7 Eylül olaylarını öğrenip, gidip aniden birisine “6-7 Eylül nasıldı?” diye soruyor. O zaman insanlar kapanıyor. Bu tip olayları direkt olarak sorduğunuz vakit insanlar aşırı derecede rahatsız olup, kaçıp hiçbir şekilde size yardım etmeyebiliyor. İyi niyetle, çok toleranslı ve empatiyle yaklaştığınızı zannedip olayları pat diye söylemenin çok büyük zararları olabiliyor. O yüzden, olayları bilip çok iyi hissetmeniz, ama karşınızdaki insanı iyice tartmanız, özellikle onu tanımadan bu olayları gündeme getirmeniz gerekli. Siz sadece ev ödevinizi yapın ve toplumumuzun gündeminde hangi olaylar olduğunu, o insanın bu olaylar yaşanırken hangi yaşlarda olduğunu, askerliğini yaparken nelerden etkilenmiş olabileceği gibi konular aklınızda olsun.

SÖZLÜ TARİHTE ETİK VE YASAL HAKLAR

Bu mesele ne yazık ki insan hakları ve demokrasi konusunda çok az gelişmiş ülkemizde çok fazla önemsenmiyor; fakat bunun üzerinde çok ciddi bir şekilde düşünmemiz gerekiyor. Belki yasal çerçeveyi düşünemeyiz; çünkü yasallık ülkemizde sorunlu bir alan. Ama en azından bireysel ahlak ve dürüstlük üzerinden düşünmemiz gerek. Batı ülkeleriyle karşılaştırdığımız

vakit, çok farklı seçimler yapmamız gerektiğini düşünüyorum; en azından ben öyle yaptım.

Bunları nasıl halletmeye çalıştığımı size anlatacağım.

Amerika'da Sözlü Tarihe Yönelik Yasal Düzenlemeler

Önce Batı'da bu işin nasıl yapılmış olduğundan biraz bahsedeyim; çünkü çok farklı bir bağlam söz konusu. Örneğin Amerika'yı ele alırsak, ülkeyi avukatların yönettiği söylenebilir. Yasallığın çok önemsendiği, yasaların çok güçlü olduğu, en azından beyazlar için epeyce demokratik olabilen bir ülke Amerika. Bu açıdan da sözlü tarih araştırmalarında, birçok başka alanda olduğu gibi yasalar gerçekten işliyor. Bunun iyi mi kötü mü olduğu başka mesele, ama yasalar işliyor. İşleme biçimleri şöyle: İnsanlarla ilgili herhangi bir araştırma yaptığınızda, yani bir insanın hayatına bir şekilde müdahil olduğunuzda işin içine yasa giriyor. O yasanın en azından teorik olarak görevi o insanı korumak. Her şey buna göre işliyor.

Amerika'da sözlü tarih, tarihe kayıt düşmek ve bir arşiv hazırlamak olarak düşünüldüğü için ilk önce tarihsel bir metin olarak görüldü; yani görüşmenin ses kaydı değil, ses kaydı dinlenerek hazırlanan metin sözlü tarihin kendisi gibi düşünüldü. Telif yasaları bu metne yönelikti. Yasalara göre, metnin sahibi anlatıcıydı. Bu enteresan, çünkü biz de bir bakıma anlatıcıya olan sorumluluklarımızı ve anlatıcının önemini vurguluyoruz. Orada yasa bunu o kadar ekstrem bir biçimde yaptı ki, sözlü tarihçi kendi araştırmasının ürünü kullanabilmek için görüştüğü kişiden yazılı izin almak zorundaydı. Eğer görüştüğüm kişi telif haklarını, yani ürün üzerinde kullanım hakkını bana devretmezse bu malzemeyi hiçbir şekilde kullanamıyor ve kullandırtamıyorum. Bu nedenle sözlü tarihçiler örgütlenip avukatlarla görüşerek telif haklarını devretme formları düzenledi. Herhangi birisiyle sözlü tarih görüşmesi yaptıklarında görüşme yapmak için izin aldıkları zaman rutin olarak bu kişiye yasal haklarını belirtip, ilişkilerini kullanarak “Biz sizinle görüşeceğiz, lütfen bu formu imzalayın” diye rica ettiler.

Anlatıcının bu formu imzalarken çeşitli alternatifleri vardı. Görüşmeyi reddedebilirdi; ama eğer görüşmeyi kabul edip formu imzalarsa da birtakım alternatifler mevcuttu. Örneğin “Bütün haklarımı araştırmacıya devrediyorum” diyebiliyor ya da “Araştırmacı kullanabilir, ama başkaları kullanmak isterse benim iznime tabidir” gibi birtakım kurallar koyabiliyordu. Görüşmenin bazı bölümlerinin kullanımını kapatabiliyor, isminin gizlenmesini talep ediyor veya bu verileri ölümünden sonra kullanmasını istiyordu. Bu gibi komplike legal aranjmanlar yapılıyordu.

Şu çok önemli bence: Yasayı merkezine almış bir toplumda, yazılı ve yasal geçerliliği olan bir form olmadan sözlü tarih yapılamıyor. Amerika’da öyle bir uç noktaya gelmiş durumda ki bu, hem antropologlar hem sözlü tarihçiler kazan kaldırmış durumda. Devlet artık üniversitelere çok fazla girdi; şu anda devletin temsilcisi olarak IRB (Internal Review Board) diye komسیونlar var üniversitelerde. Herhangi bir insanla araştırma yapmak istediğiniz vakit projenizi merkezi devlete bağlı komسیونlara götürmek zorundasınız. O komite bütün yasal kanunları gözden geçirerek, araştırmanızı yapıp yapamayacağınıza karar veriyor.

Kısacası medya ve teknoloji bizi bir bakıma özgürleştiriyor, ama sonra yine hapsediyor. Burada da aslında bireyin hakkını korumakla ilgili ortaya çıkan yasanın dönüp dolaşip bu kez araştırmacıyı nasıl hapsettiğini ve araştırma yapmanın gittikçe daha bürokratik, daha zor bir hale geldiğini gözlemliyoruz. Araştırma projelerinin yapılamamasına kadar gidiyor bu. Bugün özellikle burada mağdur olan antropoloji ve sözlü tarih alanındaki insanlar çok ciddi tartışmalara girmiş durumda. “Biz zaten etik davranmayı biliyoruz, devlete ihtiyacımız yok. Bu konuda eğitim veriyoruz, etik nedir biliyoruz, formları zaten imzalatıyoruz, siz abartıp bu işi çok uzak bir noktaya götürüyorsunuz” diyorlar. Anlatıcı tabii ki korunmalı, ama siz zaten anlatıcıyı korumadan bu işi yapamazsınız. Onun haklarını gözetmek kendi haklarınızı da gözetmek demektir.

Türkiye’de izin Alma Süreci

Türkiye’de kâğıt kalem bile devleti çağırıştırır. Mesela ben Yörüklerle çalışırken birlikte yaşadığım insanlar okuma yazma bilmiyordu. O ortamda kâğıt kalem çıkardığım vakit kendimi devlet memuru gibi hissediyordum. Hatta benimle “Nüfus memuru geldi!” diye dalga geçiyorlardı, çünkü onlar ancak o ortamda kâğıt kalemi görmüştü. Böyle bir ülkede bir insanın önüne bir kâğıt koyup bir form imzalamasını isterseniz onu nasıl bir havaya sokacağınızı düşünün...

KATILIMCI

İnsanlar okuma yazma bilmiyor...

LEYLA NEYZİ

Bilseler de şöyle bir şey var; yasa kültürel bir kural ve her ülkenin yasayla ilişkisi farklı. Bizim ülkemizde yasaların işleyişini düşündüğümüzde, bir sözlü tarih görüşmesinin mümkün

olduğu kadar sohbet, ev içinde karşılıklı konuşma –bir yandan tabii ki ciddi bir araştırma– havasında geçmesini ve karşımızdakinden en azından görüşmek için izin almayı, onunla sıcak bir güven ilişkisi kurmayı, kendimizi tanıtmayı istediğimiz an çok iyi düşünmemiz gerekli. Karşımızdaki insandan bir şey istiyorsunuz ve o bunu sadece sizin için yapıyor, hiçbir mecburiyeti yok. Sonuç olarak sözlü tarih tamamen karşılıklı anlaşmaya dayalı. Karşımızdaki kişi “Vaktim yok” ya da “İstemiyorum” dediğinde olay biter.

Üstünüzde şöyle bir yük var: Karşımızdaki insanı, anlatmaya ikna etmek zorundasınız. Sizin için önemli olan o insanın “Hayır” dememesi. Bu ortam içinde aynı zamanda etik bir göreviniz var. Derdiniz o insanı dinlemek, çünkü siz öğrenmek istiyorsunuz. Aynı derecede önemli bir başka olay da o insana olan sorumluluğunuz, bütün yaşanacaklardan çıkabilecek olanların sorumluluğu; çünkü karşımızdaki insan ne yaşanacağını bilmiyor. Görüşme esnasında ya da görüşme sonrasında neler olabileceğini siz biliyorsunuz. Çıktıların kime yazılacağı ve bundan sonra neler olacağı sizin bilginiz dahilinde.

Etik sorumluluğunuz, görüşme yapacağınız insana bütün bu çerçeveyi anlatmak: Konu nedir? Niye meraklısınız buna, ne yapmak istiyorsunuz? Görüşmede nelerden bahsedilebilir, görüşme bittikten sonra ne olur? Transkripsiyon nedir, nasıl çıktılar alınacak? Kime seslenecek bu veriler, karşımızdakine nasıl bir geri dönüşü olacak bunun? Bütün bu bilgileri bu kişiye baştan anlatmanız gerek. Bir şekilde bir argüman oluşturmanız gerekiyor onun kabul etmesi için. Görüşme yaptığımız kişiye olan sorumluluğunuz meslek ahlakı ya da insan ahlakı açısından birinci sırada; ondan alacağınız bilgi ise ikinci. Karşımızdaki insanı rahatsız etmemeli, bazı şeyleri kırıp dökmemelisiniz. Sonuç olarak bir insani ilişkiden bahsediyoruz. Amerika’da yasanın soğuk bir şekilde yapmaya çalıştığını iddia ettiği şeyi biz kendimizi eğiterek ve insan olarak düşünerek yapmalıyız.

Türkiye ortamında ben kişisel olarak her zaman insanlarla sözlü bir kontrat yapmayı tercih ettim; çünkü toplumumuzda moralitenin bu açılardan daha büyük bir önem taşıdığını, insan ilişkilerinin daha çok söz üzerinden kurulduğunu, yazının bu açılardan biraz ikircikli bir yere sahip olduğunu bilmekteyiz. İnsanlardan kayıt için izin almak bile çok ciddi bir sorun yaratabiliyor. Böyle bir durumda yasal veya yasal olduğu düşünülebilecek bir form imzalatmak yerine, izin alma sürecinde sözel bir anlaşma yapmak daha uygun. Görüşme yapacağınız kişiden görüşme yapma izni alırken, ilgi alanınızı ona belirtirken aynı zamanda bu görüşmeyi kaydetmek istediğinizi söyleyip, bu kayıt yapıldıktan sonraki niyetiniz, ileriye

dönük planlarınız hakkında vermeniz önemli. Belki birden fazla görüşme olabilir, bu görüşmeler yazılı bir metin haline getirilebilir, o metinden yola çıkarak belki bir kitap yazabilirsiniz; o kitabı nasıl bir hedef kitle için planladığınızı, hangi dilde yayımlanabileceğini belirtmelisiniz. Burada parantezler çok önemli: “Konuşmanızı çok istiyorum ve burada sizin çok geniş bir özgürlük alanınız var. Kayıt yapmak ve anlattıklarınızı not tutmak arzusundayım, çünkü hafıza yanlısına yaratıyor, hatırlamayabilirim. Ayrıca bana nasıl anlattığınızı, ne anlattığınız kadar önemli; sözlerinizi olduğu gibi tekrar duyabilmek istiyorum gerçekten anlamak ve işleyebilmek için, ama bu çalışma ve bundan sonrası aramızda vereceğimiz kararlarla yürüyecek; yani sizin anlattıklarınız sizin istediğiniz şekillerde kullanılır. Anlattığınız bazı şeyleri kullanmamı istemeyebilirsiniz. Bu kayıt özel alandan çıkıp kamusal alana gidecek” gibi bilgiler vermeniz, onu rahatlatmanız gerek.

Enteresan bir şekilde, bir yandan kayıt gibi hassas konuları anlatmak kimileri için zor olsa da, bir yandan da birçok insan seçilmiş olduğu, ilgi duyulduğu için gerçekten heyecanlanıp konuşmak isteyebiliyor; ben bunu da yaşadım. Biraz önce bahsettiğim Sabetaycı aileden gelen Fatma Arıç çok iyi bir örnekti. Hiç bahsedilmeyen bir kimlikle ilgili bana sosyal bir ortamda birkaç söz söyleyen biriydi. Gerçekten inanamadım. Birçok araştırmacı bu konuda çalışmak istedi, fakat kimse konuşmuyor. İnsanlar kendi aralarında konuşuyor; cemaat dışındaki kişilerle rutin olarak görüşmekten kaçınıyorlar. Hele kaydı tamamen reddediyorlar.

Fatma Arıç’ı o sosyal ortamda tanıdıktan sonra, çok dolu ve çok öfkeli olduğunu hissettim. Anlatmak istiyordu. Telefon edip kendisiyle konuşmak istediğimi anlattım. Evine gittim, teyibin düğmesine bastım ve Fatma Arıç hiç durmadan altı saat konuştu. Ben hiçbir şey yapmadım. Sorularını sordu, cevaplarını verdi. Makalemi de o yazdı; argüman onundur. Akademisyen gibi bir kadındı; hayatı boyunca düşünmüş, öfkelenmiş ve patlamıştı. Ben doğru zamanda doğru yerdeydim, büyük bir şansı bu.

Sözlü tarihte, daha önce tarihte yazılmamış şeyleri aradığımızı söylüyoruz; ama bazı durumlarda tarihte sessizleştirilmiş olaylar toplumda da sessizleştirildiği için aile içinde de sessizlik oluşuyor. Fatma Arıç, annesi herhangi bir aktarım yapmadığı için kendi kimliği hakkında hiçbir şey bilmiyordu. Bu durumda bir birey olarak tarih kitaplarına gitmişti; yani “Ben kimim?” sorusunu sorduğu vakit ortalıkta hiçbir şey yoktu, kimse ona bir şey anlatmamıştı, hatta tam tersi başka bir şey anlatıyorlardı. “Sen Atatürkçüsün, Kemalistsin, laiksin, çok iyi bir Türksün” diyorlardı, ama bunun içinde köken yoktu. Benzer durumlarla

birçok alanda karşılaşıyoruz Türkiye’de. Alevi ailelerde de gözlemliyoruz bunu. Ailesinden bir bilgi almamış bireyin kendi tarihini öğrenmek için tarih kitaplarına gitmesi gerekebiliyor.

O kadın kendi kimliğini aile ve cemaat çevresinde ararken bir eşit arkeoloji yapmıştı. Bana anlattığı o arkeolojydi; deyimler, yemekler, yanlışlıkla ağızdan kaçan sözler, birtakım anlaşılamayan ritüeller... Çocukluğundan itibaren gündelik hayatı gözlemleyip birtakım veirler buluyor, onları birbirine ekleyip bir yapbozu çözmeye çalışıyordu. Aynı zamanda “Tarih”e gidiyor ve bunları bir araya getirerek yeni bir hikâye yazıyordu. Resmi tarih hep sessizleştirir; ilginç olan, ailenin de aslında sessizleştirici olmasıydı. Her zaman böyle cereyan etmeyebilir, ama bazen resmi tarih o kadar başarılı oluyor ki ailenin de içine sızıyor. Mesela Dersim 1938’de de bu oldu; insanlar çocuklarını korumak kaygısıyla, kendi kimliğini anlatmadı. Tabii bu sorun bir sonraki kuşakta patladı.

Görüşmecinin Hakları

Kırk yıl kadar önce, sözlü tarih kurumsallaştığı vakit Amerika Sözlü Tarih Derneği sözlü tarih yapıcılara kılavuz olarak bir değerlendirme yazısı hazırladı. Burada görüşme yapılan kişiye olan sorumluluk birinci sıradaydı. Daha sonra disipline, topluma, sponsorlara karşı sorumluluklarınız olabilir, ama başta görüşme yaptığımız kişiye karşı sorumlusunuz. Bunun altını bir şekilde çizmek gerekli.

Etikle bağlantılı bir diğer nokta, görüşme için izin alma sürecinde bazen görüşeceğiniz kişinin “Niye ben? Ben bir şey bilmiyorum” demesi. Toplumumuzda eğitim çok yüceltildiği, elitler ya da okumuş insanlar önemsendiği için bu kişiler kendini bu kategoride görmemektedir. Bizim sözlü tarihte almak istediğimiz kitabı bir bilgi değil. Bu açıdan, izin alırken insanlara onların bu konuda sizden çok daha bilgili olduğunu, sizin burada zayıf veya öğrenir konumda olduğunuzu vurgulamak önem taşıyor.

Mesela ben Yörüklerle çalışırken okuması yazması olmayan bu topluluğun yanında uzun süre kâğıt kalem kullanmadım, ses kaydı yapmadım. Bir sene sonra belli bir rahatlığa eriştiğim ve herkesi çok iyi tanıdığım, herkes de beni çok iyi tanıdığı için bu araçları kullanmaya başladım. Farklı evlere gidip, farklı kişilerle görüşmeler yapıp, bu görüşmeleri kaydetmek istiyordum. Herkesi tanıyordum ve artık kendi seslerinden, kendi konuşma biçimlerinden yaşam öykülerini almak istiyordum. Fakat orada bir aileyle yaşıyordum ve beni sahiplenmiş olduklarından, kalkıp başka evlere gitmemden pek hoşlanmadılar. Benim babam vardı ve “Seni ben götüreceğim, kendi başına öyle oraya buraya gidemezsin” dedi. Gayet ataerkil bir

ailenin küçük, uslu kızı olarak görüşmeye gidiyordum. Başka bir aileye misafir olacağımızda, önceden babam “Bak bu yalancıdır, bunu şöyle anlatacak” gibi ön bilgiler veriyor, ben de onun bakış açısından bir hazırlık yapıyordum. Daha sonra o eve gittiğimizde bir girizgâh yapıp evin sahibine benim tezimi anlatıyordu: “Bu kız bizim köyü anlatacak dünyaya...” Ardından, neden sözlü tarih kaydı yapılması, o kişinin neleri anlatması, neden bana yardımcı olması gerektiğinden küçük bir nutukla söz ediyordu.

Portelli’de de vardır bu; biz hep görüşülen kişinin haklarını gözetmeyi düşünür, “Biz çok güçlüyüz, onlar güçsüz” deriz, ama benim durumumda her şey tersine dönmüştü; çünkü orada iyi ve küçük kızı oynuyordum, onlar da beni öyle görmeye başlamışlardı. İlk geldiğimde “Otur, evden çıkma, bulaşık yıkama” derken, bir süre sonra kendilerinden biri gibi görmeye, “beni” unutmaya, güç dengesindeki bu değişiklikle “Hadi şunu yap” gibi cümleler kurmaya başladılar. Bu sayede, yabancı birisine söyleyemeyecekleri birçok şeyi duymaya, dinlemeye başladım.

Bu açıdan, her sözlü tarih görüşmesinde güçlü konumda olmayabilirsiniz; ilişkiler tersine dönebilir. Karşınızdaki kişi mikrofonu kapıp sizi sorgulamaya başlayabilir. Burada da aslında neler yapacağımızı bilmeniz lazım; çünkü belli bir dereceye kadar empati kurup kendinizle ilgili bilgi vereceksiniz, ama bir noktadan sonra da görüşmenin kimin görüşmesi olduğu karışabilir. Özellikle de yaş ve kuşak farkı söz konusuysa bu güç dengelerini ayarlamak başlı başına bir iş olabilir.